

159.9.07

Методологічні засади дослідження особистісної ідентичності військовослужбовців

Мозговий В. І.
victorbrain@mail.ru

У статті викладено методологічні засади дослідження особистісної ідентичності військовослужбовців. Припускається, що особистісна самоідентифікація військовослужбовця є проявом формування його позитивної «Я-концепції», усвідомлення змісту військової служби як духовної потреби щодо захисту своєї держави та загальнолюдських європейських цінностей. Процес формування особистісної самоідентифікації військовослужбовця може мати певну вікову динаміку. Вона розвивається в залежності від переживання особою значущих біографічних подій та сформованими у неї духовними цінностями, що у подальшому може впливати на виконання нею своїх службових обов'язків. Завданнями емпіричного дослідження є визначення механізмів, чинників та етапів формування особистісної ідентифікації у військовослужбовців, а також розробки діагностичних критеріїв сформованості особистісної самоідентифікації військовослужбовця. Теоретично обґрунтовано структурно-логічну схему та концепцію дослідження психологічних закономірностей особистісної ідентичності військовослужбовців.

The article presents methodological principles of the study of personal identity soldiers. It is assumed that personal identity of a soldier is a manifestation of a military formation of his positive «self-concept» content, awareness of military service as a spiritual need for the protection of the state and common European values. The formation of personal identity of a soldier may have some age dynamics. It develops depending on a person experience of significant biographical events and formed her spiritual values that in the future may affect the performance of his duties. The objectives of the empirical study is to determine the mechanisms, factors and stages of formation of personal identification in soldiers and development of diagnostic criteria of formation of personal identity. There was theoretically grounded structural and logical scheme and the concept of psychological patterns of personal identity in soldiers.

В статье изложены методологические основы исследования личностной идентичности военнослужащих. Предполагается, что личностная самоидентификация военнослужащего является проявлением формирования его положительной «Я-концепции», осознание содержания военной службы как духовной потребности в защите своего государства и общечеловеческих европейских ценностей. Процесс формирования личностной самоидентификации военнослужащего может иметь определенную возрастную динамику. Она развивается в зависимости от переживания личностью военнослужащего значимых биографических событий и сформированными в ней духовными ценностями, что в дальнейшем может повлиять на выполнение ими своих служебных обязанностей. Задачами эмпирического исследования является определение механизмов, факторов и этапов формирования личностной идентификации у военнослужащих, а также разработки диагностических критериев сформованности личностной самоидентификации военнослужащего. Теоретически обоснована структурно-логическая схема и концепция исследования психологических закономерностей личностной идентичности военнослужащих.

Постановка проблеми. Підтримання Збройних Сил України, зокрема в умовах здійснення АТО, у готовності до виконання визначених для них завдань настійно вимагає постійного вдосконалення рівня військово-професійної підготовки особового складу, формування у нього не тільки високої морально-психологічної стійкості а і внутрішньої особистісної готовності, самоідентифікації захисником держави, її суверенітету і територіальної цілісності, на рівні особистісної духовної потреби. Формування цієї самоідентифікації у військовослужбовців можливо при умові сформованої позитивної особистісної «Я-концепції» на рівні психологічної ідентичності із своєю культурою, державою, загальнолюдськими європейськими ціннісними орієнтирами щодо захисту та оборони своєї держави.

Мета даної статті – теоретично обґрунтувати структурно-логічну схему дослідження проблеми особистісної ідентичності військовослужбовців.

Аналіз попередніх досліджень.

Аналіз попередніх досліджень. У західній науково-філософській та психологічній думці дослідження ідентичності активно ведуться з початку 70-х років ХХ ст. Цій проблемі присвячені численні роботи, які, як правило, мають міждисциплінарний характер і об'єднують вчених різних наукових галузей. До наукового доробку зарубіжних дослідників з даної проблематики належать праці Ю. Габермаса, Г. Маркузе, О. Панаріна, Г. Ріккертга, М. Фуко, К.Ясперса.

Феномен ідентичності є досить популярним і серед української наукової спільноти. Чимало філософських думок зорієнтовано на проблему ідентичності української нації в історіософських концепціях В. Винниченка, І. Франка, М. Грушевського, Д. Донцова, М. Драгоманова, М. Костомарова. Серед вітчизняних вчених в дослідженнях з психології, соціології та філософії 1990-х – початку 2000-х років дану проблему досліджували: В. Андрущенко, В. Барков, В. Білодід, В. Бех, А. Васильченко, Я. Верменич, І. Вільчинська, Г. Волинка, В. Воронкова, Н. Вяткіна, П. Гнатенко, Є. Головаха, О. Гомілко, Л. Губернський, В. Євтух, В. Ігнат'єв, В. Заблоцький, О. Злобіна, П. Йолон, А. Ішмуратов, В. Ішук, І.

Кисляковська, А. Колодій, І. Кононов, Я. Кохан, С. Кримський, В. Кулик, В. Лісовий, О. Маєвський, С. Макеев, М. Михальченко, В. Навроцький, Г. Нестеренко, В. Омеляничук, В. Павленко, Ю. Писаренко, М. Попович, І. Предборська, Т. Розова, Т. Рудницька, А. Ручка, Ю. Саєнко, М. Степико, І. Сторонянська, В. Табачковський, Т. Титаренко, Н. Хамітов, В. Фадеєв, В. Шинкарук, Л. Шкляр, М. Шульга, С. Шульц та ін. Їх роботи присвячені аналізу трансформацій у системі соціальних ідентичностей українського соціуму, зокрема особливостям етнокультурних ідентичностей та дослідженню перспектив становлення спільної національної ідентичності в регіонах України. Сьогодні з'являється багато нових праць (М. Байрак, Я. Грицак, М. Міщенко, Н. Черниш, В. Сусак, В. Серєда), які присвячені дослідженню формування української національної ідентичності, що свідчить про збереження актуальності проблематики.

Наведене, як нам здається, переконливо засвідчує те, що вивчення особливостей ідентифікації особистості військовослужбовця набуває особливої актуальності як у теоретичному, так і в практичному плані. На жаль, кількість досліджень, присвячених цій проблематиці, поки що не можна вважати достатньою (М.І.Боришевський, О.М.Васильченко, П.І.Гнатенко, В.М.Павленко, О.І.Донцов, Т.Г.Стефаненко, К.В.Коростеліна, В.Т.Циба, Н.О.Чуреєва, М.О.Шульга, Г.У.Солдатова, Т.М.Яблонська). Тому проблема становлення особистісної ідентичності сучасної української молоді як суб'єкта військової служби та професійної військової діяльності є досить актуальною.

Вивчаючи феномен ідентифікації особи з різними спільнотами, багато дослідників підкреслюють, що потреба будь-якої людини належати до соціуму, відчувати себе часткою суспільства, бути членом певної референтної групи та усвідомлювати єдність з її представниками є докорінною потребою особистості (Е.Еріксон, А.Маслоу, Г.Мюррей, Е.Д.Сміт, Е.Фром). У національній ідентифікації виокремлюють два аспекти - етнічну та громадянську ідентичності (М.Barrett). Змістом громадянської ідентичності є усвідомлення особою власної належності до загальнонаціональної спільноти. Етнічна ідентичність віддзеркалює усвідомлення людиною себе як представника певного етносу.

Процес самовизначення людини через членство в соціальній структурі суспільства прийнято називати "соціальною ідентифікацією" особистості. Результатом ідентифікації особи з різними спільнотами є численні ідентичності, актуальність і значущість яких варіюють залежно від часу й ситуації. Сукупність їх складає цілісну соціальну ідентичність особистості, важливе місце в структурі якої посідає ідентифікація з національною спільнотою.

Аналіз процесу формування в науковій літературі поняття ідентичність (Г.А.Агаєв, Ю.В.Бромлей, Й.Вирост, Л.М.Дробіжева, В.І.Козлов, П.І.Кушнер, В.В.Мавродін, Г.В.Шелепов та ін.) дозволив дійти висновку, що саме аналізу національної ідентичності приділялася достатня увага, тоді як інші види ідентичності особистості розглядалися недостатньо.

Результати дослідження. Отже, ідентифікація особистості військовослужбовця - це процес ототожнення, уподібнення особистістю себе з образом захисника, воїна. Змістом цього процесу є суб'єктивне відчуття належності до військової спільноти на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає в особистості як результат формування відносно стійкої системи усвідомлених уявлень і оцінок реально існуючих диференціюючих та інтегруючих ознак цієї соціальної групи, а також прийняття групових норм та цінностей. Підсумком цього тривалого та складного процесу самовизначення людини, становлення її ідентичності є формування Я-образу особистості як суб'єкта, що свідомо обирає контрактну службу або навчання у військовому виші. Таким чином, ми розглядаємо ідентичність особистості військовослужбовця у трьох аспектах: 1) як соціально-психологічний результат когнітивно-емоційних та ціннісних процесів ідентифікації людини з образом військовослужбовця; 2) як мотиваційно - когнітивне ядро готовності до проходження військової служби; 3) як вельми важливий компонент у структурі загальної соціальної ідентичності особистості, невід'ємну частину Я-образу особистості.

Процес усвідомлення людиною себе як представника певної статі, поступове набуття гендерної ідентичності особистістю розпочинається з раннього дитинства та здійснюється протягом певного періоду. Етнічна ідентифікація дитини відбувається у специфічному етнонаціональному середовищі протягом молодшого шкільного віку. Значні зрушення у формуванні громадянської ідентичності як компоненту Я-образу особистості відбуваються в підлітковому віці, що пов'язано з оволодінням учнями різноманітними суспільно-цінними знаннями, вміннями та навичками, формуванням системи знань про суспільні феномени, а також з розвитком пізнавальних здібностей і розширенням сфери діяльності та спілкування школяра. Однак, вирішальним етапом становлення ідентичності особистості військовослужбовця - періодом її зміцнення та закріплення - є юнацький вік, коли її розвиток сягає найвишого, інтелектуально-теоретичного рівня та підкріплений практичним досвідом військової служби. Подальші зміни ідентичності особистості військового є вже не стільки її формуванням, скільки трансформацією, яка залежить від соціально-політичних, економічних та інших умов професійної військової діяльності. У цій сфері досить важлива роль належить визначенню загальної концепції формування психологічної ідентичності військовослужбовця. Зараз вже ні в кого не викликає сумніву той факт, що підвищенню ефективності всебічної підготовки особового складу, згуртуванню підрозділів може сприяти врахування індивідуальних особливостей діяльності та досвіду органів психологічного забезпечення в закордонних державах, раціональне використання їхнього бачення та психолого-педагогічної інформації, що знаходиться в компетенції фахівця військової психології.

Наше дослідження буде присвячене вивченню закономірностей формування ідентичності військовослужбовця як процесу спрямованого на усвідомлення змісту та характеру військової служби

як такої та сформованої духовної потреби захисту своєї держави, як захисту загальнолюдських європейських цінностей.

У дослідженні сформульовано наступні припущення.

1. Особистісна самоідентифікація військовослужбовця є проявом формування його позитивної «Я-концепції», спрямованої на усвідомлення змісту військової служби, як такої та сформованої духовної потреби захисту своєї держави, як захисту загальнолюдських європейських цінностей.

2. Процес формування особистісної самоідентифікації військовослужбовця може мати певну вікову динаміку і розгортатися в залежності від значущих біографічних подій, наявності трансгенераційних зв'язків з культурою предків.

3. Формування особистісної самоідентифікації військовослужбовця, в залежності від категорії призову, може бути як позитивним, так і негативним, а також мати незрілі форми, пов'язані із загальною соціальною незрілістю особистості та слабосформованими духовними цінностями, що може впливати на виконання ними службових обов'язків.

4. Передбачаємо, що базовими механізмами формування особистісної самоідентифікації військовослужбовця виступає правильно сформована у дитинстві гендерна та етнічна ідентичність, належне переживання реакції «емансипації» у підлітковому віці та наявність сформованої громадянської самосвідомості в юнацькому віці.

Відповідно до мети та гіпотез було сформульовано такі завдання подальшого теоретичного та емпіричного дослідження.

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз основних психологічних підходів у дослідженні процесу формування особистісної ідентифікації, зокрема самоідентифікації у військовослужбовців.

2. На засадах системного підходу розробити концепцію психологічних закономірностей формування особистісної ідентифікації у військовослужбовців.

3. Визначити та емпірично дослідити механізми, чинники та етапи формування особистісної ідентифікації у військовослужбовців.

4. Розробити діагностичні критерії сформованості особистісної самоідентифікації військовослужбовця в залежності від категорії призову: строковики, контрактники, офіцери, студенти вищих військових учбових закладів (майбутні офіцери).

5. Розробити і впровадити моделі активного соціально-психологічного супроводу (тренінги, консультування, техніки психосаморегуляції та самопомоги) в залежності від категорії військовослужбовця та ступеню сформованості його самоідентифікації.

На основі вивчення теоретичного матеріалу було створено наступну структурно-функціональну модель становлення особистості військовослужбовця.

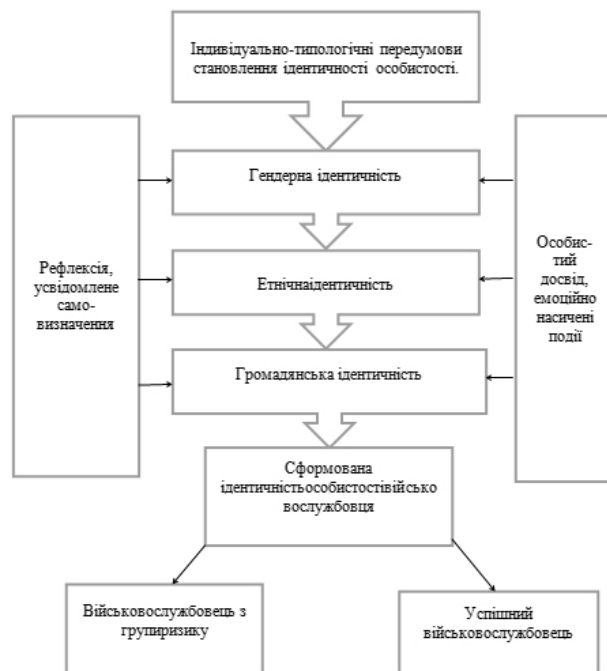

Рис. 1. Теоретична модель процесу становлення ідентичності особистості військовослужбовця.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: постнекласична парадигма психологічного дослідження, основи генетичної психології (С.Д.Максименко), психологічні концепції, що розкривають зміст та структуру самосвідомості, особливості формування Я-образу особистості, становлення її ідентичності (Р.Бернс, М.Й.Боришевський, Е.Еріксон, І.С.Кон, Г.С.Костюк, В.В.Столін, П.Р.Чамата, І.І.Чеснокова), соціально-психологічні концепції та положення про сутність самосвідомості та свідомості.

мості (М.І.Алексєєва, М.Й.Боришевський, І.С.Кон, В.П.Левкович, Н.Г.Панкова, Е.Сміт, Г.У.Солдатова, Т.Г.Стефаненко, В.Ю.Хотинець, М.А.Чєпа, В.О.Ядов), філософські та соціологічні теорії, що розкривають сутність та структуру самосвідомості людини (Ю.В.Арутюнян, Ю.В.Бромлей, А.Ф.Дашдаміров, Л.М.Дробіжева, А.А.Кожанов, В.І.Козлов, П.І.Кушнер, В.В.Піменов, М.І.Пірен, К.В.Чистов), громадську та національну ідентичність (Г.О.Балл, П.І.Гнатенко, Н.М.Лебедева, В.М.Павленко, С.О.Таглін, М.О.Шульга, M.Barret, H.Tajfel, J.C.Turner та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань і перевірки гіпотез застосовано загальнонаукові методи теоретичного й емпіричного дослідження:

- теоретичні - аналіз основних понять, систематизація матеріалу, порівняння та узагальнення даних, моделювання;

- емпіричні - анкетування, інтерв'ювання, психодіагностичного тестування, семантичного диференціала, контент-аналізу. Також розроблено авторські методики для дослідження закономірностей формування ідентичності військовослужбовця;

- методиками емпіричного дослідження стануть: тест «Дерево», методика Г. У. Солдатової та С. В. Рижової «Етнічна ідентичність», «Психологічна автобіографія» Л. Ф. Бурлачука, О. Ю. Коржової, методика «Прогноз», «Психогіометричний малюнок людини», «Психогіометричні фігури», «Гендерної орієнтації» Сандри Бем; семантичний диференціал Осгуда, аналіз автобіографічних наративів,

- статистичного оброблення емпіричних даних та графічної презентації на базі пакету статистичних програм SPSS 21.00.

Емпіричну базу дослідження складатимуть військовослужбовці Державної служби спеціального транспорту, строкової та контрактної служби, учасники АТО, студенти Військового інституту КНУ імені Тараса Шевченка,

Практичне значення роботи полягатиме в розробці й апробації методик діагностики для дослідження ступеню сформованості позитивної «Я-концепції» та особистісної самоідентифікації військовослужбовця в залежності від категорії призову, що дозволить використовувати отримані психодіагностичні показники (критерії) при професійно-психологічному відборі у військоматах, у навчальних військових центрах в роботі з визначеними «групами ризику», бойових частинах ЗСУ.

Отримані дані, крім того, можуть бути використані для створення тренінгових програм, спрямованих на певну психокорекцію особистісної ідентичності військовослужбовця та його «Я - концепції» для якісного виконання ним своїх службових обов'язків.

Виявлені у дослідженні закономірності етапності становлення самоідентифікації військовослужбовця будуть основою для побудови системи виховання майбутніх захисників України.

Висновки.

1. Теоретико-методологічною основою дослідження є: постнеокласична парадигма психологічного дослідження, психологічні концепції, що розкривають зміст та структуру самосвідомості, особливості формування Я-образу особистості, становлення її ідентичності.

2. Теоретично обґрунтовано структурно-логічну схему дослідження проблеми особистісної ідентичності військовослужбовця, зміст та структуру самосвідомості, особливості формування Я-образу особистості, становлення її ідентичності

3. Розроблено концепцію психологічних закономірностей формування особистісної ідентифікації у військовослужбовців.

Література.

1. Александрова Л. А. Адаптация к трудным жизненным ситуациям и психологические ресурсы личности / Л. А. Александрова // Личностный потенциал: структура и диагностика [под. ред. Д. А. Леонтьева]. — М.: Смысл, 2011. — С. 547–579.

2. 77. Боришевский М. Й. Теоретические вопросы самосознания (Психологические особенности самосознания подростка) [под ред. М. Й. Боришевского]. — К.: Рад. школа, 1980. — С. 5–34

3. 93. Буякас Т. М. Опыт утверждения общечеловеческих ценностей — культурных символов — в индивидуальном сознании / Т. М. Буякас, О. Г. Зевина // Вопросы психологии. — 1997. — № 5. — С.44–56.

4. Грись А. «Я-образ» як психологічний чинник соціальної дезадаптації особистості / А. Грись // Соціальна психологія. — 2005. — № 6 (14). — С. 59–67.

5. Игнатова Е.Н. Социальные и социально-психологические аспекты стрессоустойчивости личности / Е.Н.Игнатова, Л.В.Куликов, М.А.Розанова // Теоретические и прикладные вопросы психологии. — Ч.2., — СПб, 1995. — С. 169–172.

6. Кайгер В. Адаптивні механізми самосвідомості і самоідентифікації / В. Кайгер // Соц. психологія. — 2005. — № 6. — С. 84–94.

7. Куєвда В. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект: монографія / В.Куєвда. — Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2007. — 264 с.; 3 табл., 129 іл.

8. Либин А. В.Единая концепция стиля человека: метафора или реальность? / А. В. Либин (В кн.: Стиль человека: психологический анализ); [под ред. А. В.Либина]. — М.: Смысл, 1998. — С. 109–124.

9. Лівехуд Б. Кризи життя — шанси життя: розвиток особистості між дитинством і старістю / Б.

Лівехуд. — Калуґа, 1994. — 365 с.

10. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навч. посібник / [М. С. Корольчук, Ю. Л. Трофімов, В. І. Осодло та ін.]. — К.: Ніка-Центр, 2008. — 336 с.

11. Мілютіна К. Л. Методи діагностики видів та стратегій адаптивності дорослих / К. Л. Мілютіна // Проблеми емпіричних досліджень в психології. — Вип. 4. — К.: Гнозис, 2010. — С. 248–253

References

1. Aleksandrov, LA adaptation to difficult life situations and psychological resources of the individual / LA Aleksandrova // Personal potential: Structure and diagnostics [under. Ed. DA Leontiev]. - M.: Meaning, 2011. - P. 547-579.

2. 77. Borishevsky M. J. Theoretical questions of self-consciousness (Psychological features of consciousness of a teenager) [ed. M. J. Borishevskogo]. - K.: I am glad. School, 1980. - S. 5-34

3. 93. Buyakas TM The experience of human values - cultural symbols - in the individual consciousness / TM Buyakas, OG Zevina // Questions of psychology. - 1997. - № 5. - S.44-56.

4. Gris A. "I-image" yak psihologichny chinnik sotsialnoї dezadaptatsії osobistosti / Gris A. // Sotsialna psihologiya. - 2005. - № 6 (14). - S. 59-67.

5. Ignatov EN social and socio-psychological aspects of the individual stress / EN Ignatov, LV Kulikov, MA Rozanov // Theoretical and applied problems of psychology. - Part 2 - St. Petersburg, 1995. - P. 169-172.

6. B. Kyger Adaptivni mehanizmi samosvidomosti samoidentifikatsії i / VA // Kyger Soc. psihologiya. - 2005. - № 6. - S. 84-94.

7. V. Kuevda Mifologichni dzherela ukraїnskoї etnokulturnoї modeli: psihologichny aspekt: the monograph / V. Kuevda. - Donetsk: Ukrainsky kulturologichny center Donetsk viddilennya NTSh, 2007. - 264 p.; Table 3., 129 il.

8. Libin AV unified concept of human identity: a metaphor or reality? / AV Libin (Proc.: Human Genre: psychological analysis); [Ed. AV Libin]. - M.: Meaning, 1998. - P. 109-124.

9. Livehud B. Creasy Zhittya - a chance Zhittya: rozvitok osobistosti mizh of Childhood i staristy / B. Livehud. - Kaluga, 1994. - 365 p.

10. Metodologichni that teoretichni problemi psihologii: navch. posibnik / [M. S. Korolchuk, YL Trofimov, V. I. Osodlo that in.]. - K.: Nika Center, 2008. - 336 p.

11. Milyutina KL Metodi diagnostiki vidiv that strategiy adaptivnosti grown / KL Milyutina // Problems empirichnih doslidzhen in psihologii. - Vip. 4 - K.: Gnosis, 2010. - P. 248-253